

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ КОНФЛИКТОГЕН ҲОЛАТЛАРГА НИСБАТАН КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Халиков Аъзам Абдусаломович

Низомий номидаги ТДПУ профессори, педагогика фанлари доктори

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7931010>

Аннотация. Таълим жараёнида ўқитувчининг конфликтологик вазиятларда ўзини бошқара олиши, конфликтларни бартараф этиши, қутилмаганда содир бўладиган зиддиятларни олдиндан кўра олиши, муносабатларни адолатли ҳал этишини белгилайдиган функциялардан моҳирона унумли фойдаланиш маданияти яхши натижаларга эришишига йўналтирилади.

Калим сўзлар: функция, конфликтология, конфликт, педагогик жараён, манфаатлар, зиддиятлар ечими, компромиссга келиш

Бугунги кунга келиб, конфликтларни ҳал қилиш қобилиятини, самарали хулқ-атвор кўникмаларини ривожлантириш, конфликтли вазиятда ҳатти-ҳаракатлар стратегиясини ўргатиш билан боғлиқ ёндашувлар доираси кенгайиб бормоқда. Шубҳасиз конфликтологик муаммо педагог олимларнинг етакчи илмий – тадқиқот ишига айланиб бормоқда.

Ижтимоий-психологик ёндашувнинг бир қисми сифатида конфликтларни ҳал қилиш кўникмаларини ўргатиш учун ўқув дастурлари ишлаб чиқилган, конфликтларнинг олдини олиш ёки тугатиш бўйича кўплаб тавсиялар мавжуд (асосан бошқарув лавозимида). Замонавий ишланмалар конфликтларни тартибга солиш ва бошқаришга қаратилган. Гарчи бу асарлар конфликтнинг ижобий функцияларини тушунишга асосланган бўлса-да, уларнинг мазмуни салбий тажрибаларни бартараф этиш ва конфликтларнинг ўзаро таъсирида "ғалаба" кўникмаларини эгаллаш сифатида қурилган [1].

Ўқитувчининг конфликтологик тайёргарлиги касбий конфликтларни идрок этиш ва кейинчалик касбий конфликтда касбий функцияларни амалга ошириш учун зарур бўлган махсус, касбий йўналтирилган конфликтологик билимларни ўзлаштириш ва улардан фойдаланиш билан тавсифланади. Шу билан бирга, ўқитувчининг касбий конфликтологик тайёргарлиги нафақат таълим муҳитидаги конфликтларни олдини олиш ва ҳал қилиш кўникмалари, балки талабалар ўртасида конфликтологик компетенцияни шакллантириш билан ҳам тавсифланади.

Конфликтологик тайёргарлик, якуний таҳлилда, Н.Э.Серебровская, томонидан қуйидагича шарҳланади:

- ташкилотнинг ҳолати (махсус касбий маданият таъхисланади; ахборот маданияти бойитилади);
- конфликт иштирокчилари ва конфликтдаги муаммони чуқурроқ билишга ёрдам беради (махсус касбий, психологик, ахборот ва услубий маданият объектлари кўрсатилган);
- ақлий зўриқишни заифлаштиради (психологик маданият функцияларини қўллаб-қувватлаш);
- муаммоларни ҳал қилишнинг турли стратегиялари тўқнашуви билан бирга келадиган интеллектуал ва ҳиссий тарангликни келтириб чиқаради (методик маданиятнинг фаоллашуви мавжуд);

➤ конфликт иштирокчиларининг бузғунчи қарама-қаршилигини олдини олади ва меҳнат жамоаси аъзоларини бирлаштиради (коммуникатив маданият функцияларини қўллаб-қувватлаш) [4].

Конфликтологик саводхонлик ва конфликтологик компетенцияни шакллантириш ўқитувчининг конфликтологик тайёргарлигининг асосини ташкил қилади. Шунга кўра, конфликтологик саводхонлик - конфликтологик тайёргарликнинг асосий даражаси бўлиб, кундалик интуитив ва оғзаки тажрибада, шахснинг мифологик онгида намоён бўлади, бу муаммо ва қарама-қаршиликларни улар асосидаги механизмларни яхши тушунмасдан конструктив ҳал қилиш имконини беради.

Мактаб конфликтларининг типологияси хилма-хил бўлиб, куйидаги конфликт турлари билан ифодаланади: болалар ўртасида; бола, болалар - ўқитувчи; болалар - маъмурият; ўқитувчилар ўртасида; ўқитувчи - ота-оналар; ўқитувчи - маъмурият; ота-оналар ўртасида; ота-оналар - маъмурият [2].

Умумтаълим мактабларидаги конфликтларнинг асосий сабаблари сифатида куйидагиларни ажратиш кўрсатиш мумкин:

- етакчилик учун кураш (болалар, ўқитувчилар, ота-оналар ўртасида);
- болаларни, ота-оналарни, ўқитувчиларни маъмурият томонидан камситиш ва бошқалар;
- болалар ва катталарнинг мактабдаги муваффақияти;
- мактаб ўқувчилари ва ўқитувчиларининг моддий имкониятлари;
- болалар муваффақиятини баҳолаш;
- педагогик тажриба, ўқитувчининг профессор-ўқитувчилар таркибидаги ўрни, ўқитиладиган фанларнинг аҳамияти;
- мактаб ҳаётини қатъий тартибга солиш, назорат қилиш шакллари;
- таълим муассасасининг таркибий ва функционал муаммолари;
- нотўғри бошқарув услуги;
- ахлоқий меъёрларни бузиш ва бошқалар [3].

Тадқиқотчилар (Л.М.Митина, М.М.Рибаков) педагогик фаолиятнинг кескин вазиятларига мурожаат қиладилар:

• синфда ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ўзаро муносабатлар ҳолатлари (интизом ва хулқ-атвор қоидаларини бузиш, қутилмаган конфликтли вазиятлар, итоатсизлик, ўқитувчининг талабларига эътибор бермаслик, "аҳмоқона" саволлар ва бошқалар);

• ҳамкасблар ва мактаб маъмурияти билан муносабатларда юзага келадиган вазиятлар (фикрларнинг кескин фарқлари, топшириқларни ортиқча юклаш, ўқув юқини тақсимлашдаги конфликтлар, ўқув ишларини ортиқча назорат қилиш, мактабда нотўғри ўйланган янгиликлар ва бошқалар);

• ўқитувчи ва талабаларнинг ота-оналари ўртасидаги ўзаро муносабатлар ҳолатлари (ўқитувчи ва ота-оналар томонидан ўқувчини баҳолашдаги фарқлар, ота-оналарнинг болаларни тарбиялаш жараёнига эътибор бермаслиги ва бошқалар). Стрессли омилларнинг салбий таъсири ўқитувчига икки томонлама стрессни келтириб чиқаради: ахборот стресси (ахборотнинг ҳаддан ташқари юкланиши, оқибатлари учун юқори даражада масъулият билан тез қарор қабул қилиш зарурати) ва ҳиссий стресс (ҳиссий стрессларнинг пайдо бўлиши, фаолият характеридаги ўзгаришлар, хатти-ҳаракатларнинг бузилиши) [2].

“Шахснинг конфликтологик маданияти” ва “мутахассиснинг конфликтологик маданияти” тушунчаларини фарқлаш керак.

Шахснинг конфликтологик маданияти инсоннинг ижтимоий конфликтларни олдини олиш ва ҳал қилиш истаги (эҳтиёж, хоҳиш) ва қобилиятидан иборат: шахслараро ва миллатлараро. Замонавий жамиятда ижтимоий конфликтни ҳал қилиш шахсни ижтимоийлаштиришнинг энг муҳим омилидир.

Мутахассиснинг конфликтологик маданияти касбий конфликтларни идрок этиш ва кейинчалик касбий конфликт шароитида касбий функцияларни амалга ошириш учун зарур бўлган махсус, касбий ёналтирилган конфликтологик билимларни ўзлаштириш ва улардан фойдаланиш билан тавсифланади.

Конфликтологик маданиятнинг шаклланиши мутахассислар томонидан ҳам ҳар хил йўллар билан белгиланади шундай қилиб, М.М. Рыбакованинг фикрига кўра, конфликтологик маданият инсоннинг конфликтологик тайёргарлигининг энг юқори даражасидир. Конфликтологик тайёргарлик қуйидаги таркибий қисмлардан иборат:

- конфликтологик саводхонлик – конфликтларни таҳлил қилиш ва улар билан ишлаш механизмлари ва технологияларини билишда эмас, балки уларни интуитив тушунишда намоён бўладиган асосий даража сифатида, бу шахсга умуман конфликтларни конструктив равишда ҳал қилишга имкон беради;

- конфликтологик компетенция – конфликтологик тайёргарликнинг алоҳида даражаси сифатида, бу мутахассиснинг ўқиши давомида махсус шаклланган ва ишлаб чиқилган конфликт тўғрисида илмий ва амалий билимлар тизимини олишдан иборат [4].

Шунга кўра, конфликтологик маданият – бу шахснинг конфликтологик тайёргарлигининг энг юқори даражаси. У битта комплексга боғланган ва бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган турли хил таркибий қисмлардан ("маданиятлар") иборат. Ушбу комплекснинг элементларига қуйидагилар киради: фикрлаш маданияти, ҳис-туйғулар маданияти, коммуникатив маданият, қиймат-семантик соҳа маданияти, хулқ-атвор конфликтологик маданияти. Шунинг учун:

- фикрлаш маданияти конфликт ҳақидаги назарий ғояларга асосланади ва шахснинг конфликтни оқилона таҳлил қилиш, асосий ва иккиламчи нарсаларни ажратиб кўрсатиш, ўз хатти-ҳаракатларида олинган хулосалардан фойдаланиш имкониятидан иборат;

- туйғулар маданияти-бу ҳис-туйғулар билан ишлаш билан боғлиқ кўникмалар, биринчи навбатда ўзингизнинг: ҳис-туйғуларни тушуниш, салбий ҳис-туйғулар билан ишлаш қобилияти, ҳамдардлик кўрсатиш ва бошқалар;

- коммуникатив маданият – диалог, шериклик суҳбатини ўтказишга тайёрлик;

- хулқ-атвор конфликтологик маданияти – конфликт билан бевосита ишлаш қобилияти, яъни конфликтни ҳал қилиш, унинг авж олишига ёъл қўймаслик, конфликтни бошқариш.

Юқоридаги таърифларга асосланиб, биз конфликтологик маданият тушунчасини ажратиб кўрсатишимиз мумкин.

Конфликтологик маданият – бу шахснинг ижтимоий ҳаёти ва ижтимоий фаолияти маҳсули бўлиб, у умумий маданиятнинг маълум бир тури ва тизимига айланиб, шахснинг тавсифлаш, ўрганиш ва ишлашга тайёрлиги ва қобилиятида намоён бўлади. Ушбу ишда биз аксиологик ёндашув нуқтаи назаридан маданиятни тушунамиз.

Шахнинг конфликтологик маданияти модели маълум блоклардан иборат бўлиши керак, улар биргаликда конфликтологик маданиятнинг тузилишини ташкил қилади ва ўзига хос функциялар билан белгиланади:

Назарий-ахборот блоки конфликт ҳақидаги назарий фикрлардан иборат. Бу конфликт нима эканлиги, унинг конструктив ва бузғунчи функциялари, тузилиши, конфликт динамикаси ва бошқалар ҳақидаги билимларни ўз ичига олади.

Шундай қилиб, биз хулоса қилишимиз мумкин:

- конфликт деганда манфаатлар, эътиқодлар, қадриятлар ва бошқаларнинг онгли равишда фарқланиши билан тавсифланган ижтимоий ўзаро таъсир тури тушунилади;

- ушбу тадқиқотда мутахассиснинг конфликтологик маданияти конфликтларга мойил бўлган касбий муҳитда мутахассиснинг касбий ҳаётий фаолиятининг сифат тавсифи сифатида тушунилади;

Мутахассисларнинг маданий маданиятни турлича тушунишларига қарамай, конфликтнинг муқаррар, кундалик ва тез-тез содир бўладиган ҳодиса сифатида тан олиниши конфликтли вазиятларда ўзига хос хатти-ҳаракатлар нормалари ва қоидаларини, шахнинг конфликтологик онгини ривожлантириш муаммосини долзарблаштиради, конфликтларни башорат қилиш, олдини олиш, ҳал қилиш қобилияти “шахнинг конфликтологик маданияти” тушунчасида ягона ёндашувни ташкил қилади.

REFERENCES

1. Ибрагимов Х.И. Автогенная тренировка как средство самовоспитания. – М.: Педагогический вестник, 1996. – 115 с.
2. Журавлев В.И. Основы педагогической конфликтологии / Учебник. М.: Российское педагогическое агентство, 1995. – 184 с.
3. Каримова В., Бердиев Г. Муроса қилиш одоби ёки конфликтларни бартараф этиш мумкинми? – Т.: 2003. – 44 б.
4. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействия в педагогическом процессе. – М.: Педагогика, 1991. – 168 с.